

нашому етапі розвитку в Україні, на жаль, сформувалася вкрай несприятлива ситуація щодо усвідомлення основ політичної культури та значущо-ідейно-політичних перетворень. Найзагрозливішими реаліями в Україні стають не тільки неповага до владних структур, державних і податківців, а й повне небажання брати участь у вирішенні багатьох інших проблем, формування абсолютно пасивного типу політичної культури, що, у свою чергу, загрожує посиленням деструктивних та конtrapодуктивних взаємовідносин у системі суспільного буття, негативно впливає на діяльність акційно-потребову складову політичної активності.

ЛІТЕРАТУРА

- Політична культура українського соціуму за умов модернізації правового життя: монографія / О. О. Безрук, Л. М. Герасіна, І. В. Голованова; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2016. 560 с.
- Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заступник голови). Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
- Almond G. A., Verba S. The civic culture; political attitudes and democracy in five nations, an analytic study. Boston: Little, Brown, 1965. xvi, 379 p.
- Rosenbaum W. A. Political Culture. New York: Praeger, 1975. ix, 181 p.
- Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Демченко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. Львів: «Новий Світ – 2000», 2014.

Козловець М. А.,
доктор філософських наук, професор,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

СТРАТЕГІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ: ВІД ПОСТТОТАЛІТАРИЗМУ ДО ДЕМОКРАТІЇ

Визначаючи політичний аспект стратегічного розвитку України і враховуючи її сучасні реалії, слід виходити з того, що вона перебуває у перехідному стані. Характерною ознакою його є боротьба між відживаючим старим і новим, що народжується. Складність ситуації посилюється тим, що в Україні переплітаються як мінімум два різні процеси. По-перше,

здійснюється перехід від стану одного із залежних регіонів наддержави до стану незалежної держави, самостійного суб'єкта міжнародних відносин, до формування політичної нації; по-друге, руйнується стара авторитарно-бюрократична система і робляться спроби утвердити нову модель суспільного розвитку, основними характеристиками якої мають стати змішана економіка, політичний плюралізм, громадянське суспільство, права і свободи особи [1, с. 39].

За короткий історичний період Україна створила основні атрибути держави, її визнав світ. Значно зріс рівень економічної і політичної свободи громадян. Почалося становлення реальної багатопартійності, зароджується вільне підприємництво. Водночас слід визнати, що останнім часом у політичній сфері відбулось істотне зниження здатності державно-владних структур вирішувати проблеми суспільства, загострилися суперечності між представницькою і виконавчою владою, посилилась регіональна суверенізація. Її роздирають вузькооголістичні інтереси різних угруповань та окремих осіб як економічного, так і політичного характеру. Незважаючи на заявлений успіх реформи «вертикалі» державної влади, відбувається її параліч, руйнуються державні інститути, сіється недовіра до них, розширюється безлад і хаос. Рядові чиновники, функціонери є своєрідними «симулякрами» «на місцях», уособлюючи собою «псевдовладу», віддають суспільство на свавілля місцевим олігархічним кланам та криміналітету – нерідко єдину реальну владу в регіонах. Більше того, під час реальної війни проводиться децентралізація країни, що може призвести до її «розповзання на удільні князівства» за слабкої центральної влади. Саме така система влади довела країну до стану, коли заговорили про можливість втрати Україною її незалежності.

Зараз європейські країни також перебувають у перехідній фазі свого розвитку. Тільки є суттєва відмінність в сутності цього процесу. Якщо в Європі – це перехід від класичного капіталістичного, ринкового суспільства до посткапіталістичного, або постіндустріального, суспільства з обрисами, які ще тільки формуються, то в Україні – це перехід від тоталітарного, радянського суспільства до того ж таки вже відмираючого капіталістичного суспільства. Ми відстаємо на цілу фазу цивілізаційного розвитку. Тому якщо говорити, що українці є європейцями, то це має переважно географічне значення. Ми – не Росія, але ми ще і не Європа. Цю відмінність особливо помічають і розуміють ті, хто буває за кордоном (чи як турист, або працює) [2, с. 8].

Зазначимо, що на конституційному рівні ми зафіксували своє прагнення бути в Європейському Союзі. Попри всю неоднозначність тенденцій розвитку самої Європи, там діють фундаментальні принципи: верховенство права, тобто «закон один для всіх», і похідні від нього захист прав людини та приватної власності. Тоді як на іншому векторі розвитку – рух на Схід, в Азію – діють інші принципи: верховенство держави та похідні від цього нехтування в інтересах держави правами конкретної людини і правами власності.

Перехідний стан суспільства – від тоталітаризму до демократії – формує складну його структуру не лише за зовнішніми ознаками, а й на ментальному рівні. Замість загальних цивілізаційних цінностей в українців формувалося вміння виживати, пристосовуватись, навчитися «крутитись», навіть підкорятись насильству, що інколи проривалося стихійними бунтами. Мірилом повсякденності стало споживання, яке поглинало ідеали, надії, мораль. Помітне зовнішнє витискання цінності праці, особливо праці виробничої та заміна її цінністю матеріальної забезпеченості. Переважає традиційно негативне ставлення громадян до влади.

Сьогодні перед українською громадськістю з усією гостротою постало питання: «Що робити з цією, в неمالій ступені деструктивною, стагнуючою політичною системою, якщо в глобально-історичному контексті вона завершилась і, так би мовити, ціннісне «згасла», а нова ще не сформувалась, не оформилась у «базових» культурних і етико-духовних константах?».

Існує низка суперечностей між вимогами демократичного соціуму до людей та неготовністю певної їх частини відповідати їм, зокрема потреба держави в активних громадянах та відносно слабке усвідомлення людьми себе в такій якості. Низький рівень громадянських ініціатив ставить питання про можливість демократії як такої. Ще Ганна Арендт звернула увагу на значущість громадянських ініціатив для зміцнення демократії у протистоянні з тоталітаризмом: «Інтелектуальна, духовна і художня ініціатива так само небезпечні для тоталітаризму, як і бандитська ініціатива натовпу, й обидві вони небезпечніше для нього, ніж проста політична опозиція» [3, с. 389].

Громадянські ініціативи постають не як боротьба проти чогось або відстоювання прав, а як добровільне взяття на себе певних зобов'язань, здійснення конструктивних дій для вирішення будь-якої соціальної проблеми чи завдання. Розпочинається громадянська ініціативність із зацікавленості особи в соціальних, політичних, економічних процесах локального, національного, глобального масштабів.

Зазначимо, що стурбованість низьким рівнем громадянської участі відображає основну тривогу відносно здоров'я західних ліберальних демократій. Низький рівень громадянських ініціатив та участі громадян у місцевому самоуправлінні в східноєвропейських державах не тільки ставить питання легітимності й демократичності державного устрою, а й неминуче компенсується зростанням тоталітарного впливу державного апарату на індивіда. Відбувається закономірне втручання держави у внутрішні справи локальних спільнот та їхні проблеми, які можуть і повинні бути вирішені низовими громадянськими ініціативами [4, р. 162].

Характерною рисою демократії у будь-якій країні, сутністю її природи є організоване політичне суперництво, для забезпечення цивілізованого характеру якого потрібна взаємна довіра між претендентами на владу, традиційна повага до правил гри, закріплених у законах. Зрозуміло, що в суспільстві, яке вийшло з недемократичного стану, таких передумов не існує. Вони можуть скластися й укріпитися лише поступово. Звідси випливає важливість поступовості й поетапності у розвитку демократії, її інститутів. Значною мірою вони необхідні для того, щоб політичні партії й окремі індивіди, які є суперниками, конкурентами в боротьбі за владу, могли б виробити терпимість і взаємодію. Крім того, в нас немає ні сильних парламентських традицій, ні належного рівня політичної культури.

Необхідність поступовості й поетапності в русі до демократії зумовлена також і тим, що «масова людина» має тією чи іншою мірою консервативну природу, і зміни у її світогляді, звичках, традиціях можуть не встигати за змінами самих умов життя. У такому разі людина відторгне це нове, незважаючи на його об'єктивно прогресивний характер. Взагалі спроба обігнати в реформуванні суспільного устрою масову свідомість може призвести до деструктивних явищ і процесів.

Таким чином, транзит від тоталітарної системи до демократичної неможливий без перехідного етапу, так званого авторитаризму. Це об'єктивно зумовлено еволюційним характером суспільного процесу, рівнем зрілості соціальних і політичних чинників. Авторитарна модель управління відповідає сучасним наростаючим ризикам світового розвитку. Якщо демократія – це процедура, то авторитаризм дає змогу швидко ухвалювати рішення, які відповідають ситуації. Демократія як форма управління суспільством переживає не найкращі часи. Ми маємо справу зі світом, у якому традиційні інститути й організації, такі як політичні партії, владні структури, стають усе менш актуальними. В ХХІ столітті на перший план виходять соціальні мережі, мас-медіа, певні ідеї [5, с. 4; 6].

Особливістю авторитарної влади є її перехідний характер. Класичний авторитаризм не може тривалий час існувати в чистому вигляді. Він або поступово перетворюється на диктатуру (це найпростіший варіант), або вибирає більш складний шлях – створення підвалин демократичного суспільства. Тому можемо говорити про «просвітницький авторитаризм». Останній має на меті усвідомлений, цілеспрямований перехід від тоталітаризму або диктатури до демократичних форм правління. Головне його завдання на цьому шляху – створення незалежної і дієвої судової системи, в якій діє основний принцип справедливості – «закон один для всіх». Незалежність судів – фундамент не лише демократичного суспільства, а й будь-якого іншого, де панує принцип «справедливості». Зламати існуючу суддівську систему шляхом прийняття законів – нереально. Вони або будуть вихолощені на їхню користь, або елементарно, як у нас прийнято, не будуть виконуватись. Це до снаги лише сильній, авторитарній політичній волі.

Про це свідчать і соціологічні опитування. Фахівці Інституту соціології НАН України констатують: «Дві третини (60,5%) населення України погоджується з твердженням, що для нормального розвитку країни потрібна «сильна рука», а не розмови про демократію» [5, с. 4]. Зневаживши вже існуючу на той час теорією про авторитаризм як необхідний перехідний етап від тоталітаризму до демократії, ми за роки новітньої незалежності зруйнували створений попередніми поколіннями потужний фундамент сильної України. Окремі позитивні приклади не можуть компенсувати вже зробленого. Зазначимо, що невдоволеність якістю демократії і спокуса «сильної руки» є проявами все ще переважаючих патерналістських настроїв, свідченням чого є також нерозвинене відчуття власної відповідальності не лише за стан справ в країні, а й за вибір влади.

Україна прагне бути сильною, демократичною країною. Ще донедавна ці два поняття були синонімами. Тепер це не так однозначно. Сильна держава може бути й поза демократичних інститутів. На певний період авторитарний режим може бути більш ефективним, ніж демократія. Класичні приклади – Сінгапур, Південна Корея, Малайзія, Казахстан, а ОАЕ – це приклад, як недемократична форма правління (монархія) демонструє вражаючі результати розвитку. Авторитаризм – не як постійна форма управління, а як єдино можливий механізм витягування країни зі здавалося б безперспективного болота животіння на задвірках глобальної економіки. Особливо в умовах російсько-української війни цей запит є цілком правомірним і виправданим. Маємо досягти стану незворотності державотворчих

процесів і стабілізації політичного й соціально-економічного життя; довести до логічного кінця незавершений процес консолідації української нації в єдиний соціально-політичний організм (на противагу посиленню регіональної сегментації країни); виховувати національно свідомих громадян і духовно сконсолідувати українство на основі європейських ідеалів, базових цінностей та української національної ідеї. Лише тоді, коли ми будемо сильними, нас поважатимуть і в НАТО, і в ЄС, і в нових геополітичних структурах, які відповідатимуть вимогам часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / Редкол. : Ф. М. Рудич (голова) та ін. Київ: Парламентське вид-во, 1998. 352 с.
2. Гарбар Р. Хто ми в цивілізаційному плані? *День*. 2019. 23 січня. С. 8–9.
3. Арндт Х. Джерела тоталітаризму / пер. з англ. В. Верлока, Д. Горчаков. Київ: Дух і Літера, 2005. 575 с.
4. Sullivan H., Skelcher C. Working across boundaries. collaboration in public services. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave, 2002. xii, 271 p.
5. Гарбар Р. Стадія «можливо». Транзит від тоталітарної системи до демократичної нереальний без перехідного етапу, так званого авторитаризму. *День*. 2020. 6 лютого. С. 4.
6. Horbulin V. My journey through the looking-glass. Travel sketches and more. Kyiv: Bright Books, 2020. 255, [16] p.

Кузь О. М.,
доктор філософських наук, професор;
Коротков Д. С.,
кандидат політичних наук, доцент,
Харківський національний економічний
університет імені С. Кузнеця

КОНСТРУКТИВІЗМ І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ: СПЕКТАКЛЬ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Перформанс постмодерну не обійшов увагою і систему міжнародних відносин, спричинивши появу конструктивістської школи дослідження останньої. Методологія конструктивізму є перетином багатьох філософських, соціологічних і психолінгвістичних настанов. На початках соціальний